

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

Η ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.608](https://doi.org/10.12681/mnimon.608)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΙΑΚΟΣ Α. (1987). Η ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ. *Μνήμων*, 11, 247–254. <https://doi.org/10.12681/mnimon.608>

Η ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Πριν από τα έρευνητικά και μεθοδολογικά προβλήματα της ιστορίας του εργατικού κινήματος* και σε άμεση συνάρτηση μ' αυτά υπάρχουν τα πολιτικά προβλήματα. Συγκεκριμένα: Το πρόβλημα της σχέσης της ιστορίας του εργατικού κινήματος με το ίδιο το εργατικό κίνημα στην παρούσα φάση της ανάπτυξής του, δηλαδή με την πολιτική του. Θα ήταν περιττό, ίσως, να πω ότι το ζήτημα αυτό εντάσσεται στο ευρύτερο πλέγμα των σχέσεων της ιστορίας με την πολιτική. 'Απ' το πλέγμα αυτό θα αναφερθώ με συντομία σε δύο μόνο δεσμούς και θα σταθώ περισσότερο σ' έναν τρίτο.

Ο πρώτος: η ιστορία του εργατικού κινήματος ως κριτικός στοχασμός πάνω στο παρελθόν του και ως διάσωση της συλλογικής του μνήμης. "Αν λογαριάσουμε, όχι μόνο την ιδεολογική χρήση της ιστορίας του εργατικού κινήματος αλλά επίσης τις διαστρεβλώσεις, τις παραμορφώσεις, τις άποσιωπήσεις και τους άκρωτηριασμούς που υφίσταται αυτή η συλλογική μνήμη τόσο από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς των κυρίαρχων τάξεων όσο και από τις κομματικές γραφειοκρατίες, τότε γίνεται προφανής νομίζω ένας από τους βασικούς σκοπούς της ιστορίας του εργατικού κινήματος. Η διαφάνεια του σκοπού όμως εξαρτάται κατευθείαν από την πολιτική μας θέση και εγρήγορση.

Ο δεύτερος δεσμός ιστορίας και πολιτικής του εργατικού κινήματος είναι η λειτουργία της πρώτης να διατηρήσει και να μεταδώσει τη συλλογική μνήμη και την παράδοση του εργατικού κινήματος ως δημιουργικού στοιχείου της τάξικης συνείδησης, συνοχής της ομάδας και παράγοντα συνέχειας. 'Υπάρχουν φυσικά οι επίκεντρες ωραιοποιήσεις του παρελθόντος που παράγουν την ιστορία του από την ιδεολογία του παρόντος. Ο λόγος όμως δεν είναι γι' αυτές, αλλά για προσπάθειες, όπως για παράδειγμα του περιοδικού History Workshop Journal στην 'Αγγλία, που έρευνούν την εργατική εμπειρία, την αλληλεγγύη, την αντίσταση και τη δημιουργικότητα των άπλων εργατών—και όχι των οργανώσεών τους ή των ήγεσιών τους—που μελετούν την καθημερινή ζωή των εργατών και τις ιδιαίτερες πολιτισμικές της διαστάσεις.

Ο πολιτικός σκοπός μιās τέτοιας ιστορίας, όπως δηλώθηκε προγραμματικά, είναι να αντιπαραθέσει στην πολιτική των κομματικών και συνδικαλιστικών γραφειοκρατιών που διαπνέονται συνήθως από τις θεωρίες του οικο-

* Το κείμενο αυτό αποτελεί εισήγηση στη συζήτηση με θέμα «Η ιστορία του εργατικού κινήματος, έρευνητικά και μεθοδολογικά προβλήματα» που έγινε ανάμεσα στους Γιάννη Γιαννουλόπουλο, 'Αγγελο 'Ελεφάντη, 'Αντώνη Λιάκο και Κωστή Μοσκόφ, στις 22 'Απριλίου 1983 στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ, και με τη συμμετοχή του καθηγητή Γιώργου Λεονταρίτη, στις 29 'Απριλίου 1983 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου 'Αθήνας.

νομικοῦ ντετερμινισμοῦ, μιὰ ἱστορία ποὺ νὰ δίνει ἔμφαση στὴν ἐργατικὴ τάξη ὡς ὑποκείμενο τῶν ἐξελίξεων, καὶ ποὺ νὰ τονίζει τὸν ἐνεργητικὸ ρόλο καὶ ἰδιαίτερα τὸ στοιχεῖο τοῦ αὐθορμητισμοῦ. Ἡ προσπάθειά της εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Simon Clarke, «νὰ ξαναπιάσει μέσα ἀπ' τὸ ἱστοριογραφικὸ ἔργο τὸ ἀκαταπόνητο πνεῦμα τῆς ἀντίστασης στὴν ταξικὴ ἐκμετάλλευση, νὰ περιγράψει τὴν ἡρωϊκὴ, καὶ συχνὰ τραγικὴ ἱστορία τῆς συνεχοῦς προσπάθειας τῆς ἐκμεταλλεῦμενης τάξης νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄραμά της γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ κοινωνία. Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ «πολιτισμικὴ» (cultural) ἀντίδραση στὸν θεωρητικὸ «οἰκονομισμὸ», ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀντίδραση στὴν πολιτικὴ τοῦ οἰκονομισμοῦ. Εἶναι μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀπάντηση, ἡ σημασία τῆς ὁποίας εἶναι διφυῆς: εἶναι μιὰ ἀπάντηση στὴν πολιτικὴ ἐνδὸς γραφειοκρατικοποιημένου καὶ αὐταρχικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος ποὺ περιορίζει καὶ ἀποπροσανατολίζει τοὺς ἐπαναστατικοὺς στόχους τῆς ἐργατικῆς τάξης, καὶ κυρίως μιὰ ἀπάντηση ποὺ προβάλλει ἱστορικὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πάλιν γιὰ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ κόμματος. Εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀπάντηση στὴ ρεφορμιστικὴ πολιτικὴ τῆς σοσιαλδημοκρατίας ποὺ ἀρνεῖται κι αὐτὴν ἀκόμα τὴν ὑπαρξὴ τέτοιων ἐπαναστατικῶν στόχων. Ἡ μορφή τῆς ἀπάντησης εἶναι νὰ ἀποκαλύψει τὴν ἱστορία αὐτῶν τῶν ἐπαναστατικῶν ὄραμάτων κι ἔτσι νὰ παρέμβῃ πολιτικὰ μὲ τὴν ἐπιβεβαίωση, ἢ ἀκόμα —στὶς πιὸ φιλόδοξες στιγμές— μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς αὐθεντικῆς βρετανικῆς ἐπαναστατικῆς παράδοσης»¹.

Ὁ τρίτος δεσμὸς τώρα ἀνάμεσα στὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ στὴν πολιτικὴ στηρίζεται στὶς δυνατότητες τῆς ἱστορίας νὰ προσφέρει νέες προσεγγίσεις καὶ νὰ ἐπεξεργασθεῖ «διανοητικὰ ἐργαλεῖα» ὥστε νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ σύγχρονη πραγματικότητα καὶ ἡ θέση μας σ' αὐτὴν, νὰ συμβάλῃ δηλαδὴ στὴν ὑπέρβαση τοῦ ὑπαρκτοῦ πολιτικοῦ λόγου καὶ στὸν περιορισμένο χαρακτῆρα τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς. Ἄλλωστε, ἡ ἀνάπτυξη τῆς καθολικῆς ἱστορίας, τῆς *histoire totale*, ποὺ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον της ὄχι στὰ πολιτικὰ γεγονότα, στοὺς θεσμοὺς καὶ τίς ἰδέες, ἀλλὰ σὲ πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος ποὺ ἀφοροῦν τοὺς ὕλικους ὄρους τῆς διαβίωσης καὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ, στὴν ἐργασία, στὶς νοοτροπίες κλπ., δημιουργεῖ ἄπειρες νέες δυνατότητες προσέγγισης τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου, ἀποκάλυψης νέων πλευρῶν, νέων σχέσεων. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ σημεῖο ποὺ θέλω νὰ τονίσω. Τὴν ἀποκάλυψη νέων πλευρῶν καὶ νέων σχέσεων μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἢ ἂν ὀρίσουμε ἀκόμη πιὸ πλατιὰ τὸ ἀντικείμενό μας, μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἐργασίας, καὶ ἰδιαίτερα τῶν σχέσεων ποὺ συνεπάγεται ἡ μισθωτὴ ἐργασία. Εἶναι δυνατόν ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σὰν μιὰ συλλογικὴ

1. Simon Clarke, «Socialist Humanism and the Critique of Economism», *History Workshop Journal*, 4 (1979) 138 - 155, τὸ παράθεμα σ. 150.

πρακτική νὰ ἔχει τὴ δική της συμβολὴ στὴν ὑπέρβαση τῶν πολιτικῶν ἀδιεξόδων στὸ ἐργατικὸ κίνημα;

Τὸ πρόβλημα τῆς στιγμῆς δὲν εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, ὅσο ἡ ἀποσαφήνιση τῆς σχέσης τῆς πολιτικῆς αὐτῆς πρόθεσης μὲ τὶς μεθοδολογικὲς καὶ ἐρευνητικὲς κατευθύνσεις. Γιὰ παράδειγμα: ὁ πολιτικὸς σκοπὸς τῆς πρώτης κατεύθυνσης ποὺ ἀναπτύξαμε, ὀδηγεῖ στὴν πολιτικὴ ἱστορία — μιὰ πολιτικὴ ἱστορία ποὺ σήμερα βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ στὴν ἔννοια τῆς δικαίωσης ἢ τῆς ἀποκατάστασης προσώπων καὶ τάσεων. Ὁ στόχος τῆς δευτέρας κατεύθυνσης πάλι, ὀδηγεῖ σὲ μεθόδους ὅπως ἡ ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν καὶ ἡ προφορικὴ ἱστορία, στὴν υἱοθέτηση ἐμπειρικῶν κυρίως προσεγγίσεων καὶ σὲ κάποια ὑποτίμηση τῆς θεωρίας, σύμφωνα μὲ τοὺς κριτικούς της. Ἀντίθετα, ἡ τρίτη κατεύθυνση χρειάζεται ἀκριβῶς ἓνα ἰσχυρὸ θεωρητικὸ ἐξοπλισμὸ καὶ προπαντὸς διεπιστημονικὲς μεθόδους. Ἄλλωστε, εἶναι ἀκριβῶς στὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες ἀπ' ὅπου προέρχεται ἡ ἀνανέωση τῶν μεθόδων καὶ τῶν ἀντικειμένων τους, καὶ εἶναι ὁ θεωρητικὸς ἐξοπλισμὸς ποὺ μπορεῖ ὄχι μόνον νὰ ἀνυψώσει τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα σὲ ἐπιστημονικὲς ἔννοιες ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνοίξει τὸ δρόμο στὴν ἀνακάλυψή τους. Ἄς δοῦμε ὅμως συγκεκριμένα μερικὸς τόπους στοὺς ὁποίους στρέφονται ἐργασίες αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης, τὶς μεθόδους τους καὶ τὴν εὐρηματικὴ ἀξία τῶν ἀποτελεσμάτων τους².

Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ μελέτη τῆς διαδικασίας τῆς ἐργασίας, τῶν συνθηκῶν μέσα στοὺς τόπους δουλειᾶς, τοῦ ἐργάτη δηλ. μέσα στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς. Γνωρίζουμε μελέτες ποὺ ὡς τώρα ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῶν ὀργανώσεων καὶ τῆς ἰδεολογίας τῶν ἐργατῶν. Γνωρίζουμε ἐπίσης μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξέλιξης τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Συχνά, ὅμως, παρόμοιες προσεγγίσεις ὀδηγοῦν σὲ ἄλυτα προβλήματα, σὲ μιὰ θεώρηση τῆς ἐκβιομηχάνισης καθαρὰ ἀντικειμενιστικὴ στὴν ὁποία τὸ κεφάλαιο παίζει τὸ ρόλο τῆς προωθητικῆς μηχανῆς. Ὡστόσο, πρόσφατα, δηλ. τὴν τελευταῖα δεκαετία, μέσα ἀπὸ ἐργασίες ὅπως αὐτὲς τοῦ E.P. Thompson καὶ τοῦ Ralph Samuel³ δείχτηκε πὼς κάθε βῆμα στὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ στὴν τεχνολογικὴ ἀνανέωση ἐξαρτήθηκε ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς συσσωρευμένης ἐργατικῆς ἰκανότητος : π.χ. ἡ ὑφαντουργικὴ βιομηχανία τὸ 18ο αἰῶνα ἐξαριόταν γιὰ πολλὰ χρόνια ἀπὸ τοὺς ὠρολογοποιούς ποὺ διόρθωναν καὶ συντηροῦσαν τὰ μηχανήματα. Ἀντιμετωπίστηκε ἔτσι ἡ συσσωρευμένη ἐργατικὴ ἰκανότητα ὡς τὸ ἀντίστοιχο τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου στὴν ἐργατικὴ τάξη. Ἡ μελέτη τῆς ἔκτασης

2. Γιὰ μιὰ ἐπισκόπηση τῶν πρόσφατων ἐρευνῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἐδῶ βλ. L. Machtan, D. Milles καὶ R. Ott, «Crescita e limiti della conoscenza: recenti pubblicazioni di storia operaia», *Quaderni Storici*, 47 (1981) 446 - 486 καὶ J. Clarke, C. Critcher καὶ R. Johnson, *Working Class Culture. Studies in history and theory*, Λονδίνο 1980.

αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἔχει ἀξία γιὰ τὴν κατανόηση τῶν δυνατοτήτων καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐκβιομηχάνισης, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς ἔννοιας παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου, ἱστορικά. Ἐπισημάνθηκε ἀκόμη, στὴ μελέτη αὐτή, ὅτι ἡ παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου ὡς ἐντατικοποίηση τῆς παραγωγῆς καὶ ὡς σύγχρονη τεχνολογία χρησιμοποιήθηκε καὶ στράφηκε ἐναντίον τῶν ἐργατῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Samuel εἶναι πῶς ἡ ἐμπειρική παραγωγική γνώση τῶν ἐργατῶν δὲν ὑπῆρξε μόνο προϋπόθεση γιὰ τὴν παραγωγή ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πάλης τους γιὰ τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας μέσα στο ἔργοστάσιο. Πάλι πού ἄρχισε ἀπὸ τὴ διεκδίκηση διαλειμμάτων καὶ προχωροῦσε ὡς τὴν ἀμφισβήτηση τῆς διαχείρισης τῶν μύνων καὶ τοῦ μυαλοῦ τους ἀπὸ τὸν ἐργοδότη. Μποροῦμε, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν πολιτικὴ σημασία τῶν μελετῶν αὐτῶν πού ἐξετάζουν τὸν πυρήνα τῶν σχέσεων παραγωγῆς γιὰ τὴν τρέχουσα πρακτικὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σὲ συνθήκες αὐτοματοποίησης καὶ πληροφορικῆς, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση κριτηρίων γιὰ τὰ πολιτικὰ αἰτήματα τῆς ἀριστερᾶς καὶ γιὰ τὰ προσφερόμενα μοντέλα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὴν ἱστορία: ὁ Roland Treppe⁴ στὸ βιβλίο τοῦ «Οἱ μεταλλωρύχοι τοῦ Carmeaux» μελέτησε τὴν ἱστορία τῶν κανονισμῶν ἐργασίας σ' ἓνα ὄρυγεῖο, τὴ διαδικασία δηλαδὴ καὶ τὶς μεθόδους πειθάρχησης τῶν ἐργατῶν καὶ ἐντατικοποίησης τῆς ἐργασίας. Δύο ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι: α') ὅτι ἡ ἐξειδίκευση τῶν ἐργατῶν μὲ τὴν διαίρεση καὶ τὴν ἱεράρχηση τῶν εἰδικότητων, προκαλώντας μιὰ ἀπώλεια ὀπτικῆς τοῦ ἐργάτη πάνω στὴ συνολικὴ διαδικασία τῆς ἐργασίας ἀποτέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα τῆς ὑποταγῆς τους· β') ὅτι οἱ νέες μέθοδοι ἐργασίας καὶ ἡ νέα τεχνολογία, ἔχοντας βέβαια ἐξάρχῃς ἓναν ἐπιθετικὸ χαρακτήρα ἀπέναντι στὸν ἐργάτη δὲν ἐπιβλήθηκε μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἐπιχειρηματιῶν ἀλλὰ μέσα ἀπὸ ἓνα συμβιβασμὸ μὲ τοὺς ἐργάτες, πού προκάλεσε ἀλλαγές, διαφοροποιήσεις καὶ προσαρμογές στὴν τεχνολογία αὐτή. Ἀλλαγές πού ἀντανακλοῦσαν τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐργοδότες. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς βιομηχανικῆς καὶ τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης μιᾶς κοινωνίας τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ ὥστε νὰ ἀποφύγει μονόπλευρες ἔρευνες καὶ ἐρμηνεῖες.

Μιὰ ἄλλη ἐργασία, «Οἱ ὑαλοργοὶ τοῦ Carmaux» τῆς Joan Scott,

3. E. P. Thompson, «Time, work-discipline and industrial capitalism», *Past and Present*, 38 (1967) 56-97, ἑλλ. μεταφρ. Β. Τομανᾶ, *Χρόνος, ἐργασία καὶ βιομηχανικὸς καπιταλισμὸς*, Θεσσαλονίκη 1983. R. Samuel, «The Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in Mid-Victorian Britain», *History Workshop Journal* 3 (1977) 8 - 28.

4. R. Treppe, *Les mineurs de Carmeaux 1948 - 1914*, τ. 2, Παρίσι 1971.

συγκεντρώνει τὴν προσοχή της στὴν κοινωνικὴ ὑποβάθμιση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς νέας τεχνολογίας⁵. Ἡ Scott μελέτησε τοὺς ἀπεργιακούς ἀγῶνες καὶ τὴ μαχητικότητα τῶν ἐργατῶν σὲ σχέση μετὰ τὸ εἶδος καὶ τὶς ἀπαιτήσεις κάθε ἐργασίας (λ.χ. μεταλλωρύχοι καὶ ὑαλοουργοὶ) καὶ τὸ ρυθμὸ ὑποβάθμισης τῆς ἐργασίας σ' ὅλους τοὺς κλάδους μέσω τῆς ἐξειδίκευσης καὶ τῆς μηχανοποίησης. Κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐργατικὴ μαχητικότητα ἐξαρτῶνταν ἀπὸ τοὺς ρυθμούς τῆς μηχανοποίησης—ἦταν ἐκδήλωση ἀντίστασης τῶν ἐργατῶν—καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας. Στους διάφορους κλάδους ἡ μαχητικὴ αὐτὴ εἶχε διαφορετικούς ρυθμούς καὶ ἔνταση, ἀνάλογα μετὰ τὸ ρυθμὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν. Δύο ἄλλοι ἱστορικοὶ ποὺ συγκεντρῶσαν τὸ ἐνδιαφέρον τους στὴ μελέτη τῆς συγκεκριμένης θέσης τῶν ἐργατῶν στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ὁ R. Vetterli⁶ καὶ ὁ D. Bigazzi⁷, ἔδειξαν τὸ φαινόμενο τῆς ἐξάρτησης τῆς ἐργατικῆς μαχητικότητας καὶ τῆς συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης ἀπὸ τὶς ἰδιαιτέρες ἐργασιακὲς συνθῆκες τῶν διαφόρων ὁμάδων τῆς ἐργατικῆς τάξης, καθὼς καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἐργασιακοῦ προτοπῆς πάνω στὶς ὁργανώσεις τῶν ἐργατῶν, στοὺς συνδικαλιστικούς τοὺς ἀγῶνες καὶ στὶς μορφές τῆς κοινωνικῆς πάλης. Ὁ Bigazzi γράφει ὅτι ἡ μηχανοποίηση ἐπέβαλε στὸν ἐργάτη χρόνον καὶ ρυθμούς ἐξωτερικούς, φυσικὴ καὶ νευρικὴ ἔνταση ἄγνωστη ὡς τότε καὶ τὸν ἀνάγκασε σὲ μιὰ διαφορετικὴ πειθαρχία. Αὐτὴ ὅμως ἡ μηχανοποίηση τῆς παραγωγῆς ὁμοιογενοποίησε τὶς ἐμπειρίες τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀντισταθμίζοντας τὴ διαίρεσή της, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐργοστασίου, καὶ ἀντικαθιστώντας τὴν ἀπώλεια τοῦ ἐπαγγελματικοῦ της γοήτρου μετὰ τὰ αἰσθήματα ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης. Βρισκόμαστε δηλαδὴ μπροστὰ σὲ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ διαδικασία καὶ τὶς μορφές δημιουργίας τῆς ταξικῆς συνείδησης τῆς ἐργατικῆς τάξης⁸. Ἡ πολιτικὴ σημασία τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν γίνεται νομίζω φανερὴ ἂν συσχετιστεῖ μετὰ τὶς θεωρίες γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ προέλευση τῆς συνείδησης τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὶς συγκεκριμένους συνέπειες αὐτῆς τῆς θεωρίας στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ. Ἀλλὰ ἂς ἐπιστρέψουμε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ στὴ μέθοδο: τὰ ἴδια θέματα μποροῦν ἀσφαλῶς νὰ μελετηθοῦν ἀπὸ μιὰ συντηρητικὴ πλευρά: ὁ J. Kocka⁹, χρησι-

5. J. W. Scott, *The Glassworkers of Carmeaux*, Cambridge Mass. 1974.

6. R. Vetterli, *Industriearbeit, Arbeiterbewusstsein und gewerkschaftliche Organisation. Dargestellt am Beispiel der Georg Ficher AG*, Göttingen 1978.

7. D. Bigazzi, «Fierezza del mestiere e organizzazione di classe : gli operai meccanici milanesi (1880 - 1900)», *Società e Storia*, 1 (1978) 87 - 127.

8. Ἀπὸ τὶς πολυάριθμες μελέτες σχετικὰ μετὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν οἱ εἰσηγήσεις στὸ σεμινάριο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας στὴν Konstanz τῆς Γερμανίας μετὰ θέμα «Making and Change of Plebeian and Proletarian Consciousness, 18th - 20th Century», *Quaderni Storici*, 36 (1977) 899 - 940.

9. J. Kocka, *Unternehmensverwaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens 1847 - 1914*, Στουτγάρδη 1964.

μποιώντας τὴ θεωρία τοῦ ἐκμοντερνισμοῦ ἐξετάζει τὴν εἰσαγωγή τῆς νέας τεχνολογίας στὴ Siemens σὰν ἀπάντηση στὶς ἐργατικὲς ἀπαιτήσεις, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς προσαρμογῆς τῶν ἐργατῶν στὴν τεχνολογικὴ ἀνανέωση. Νομίζω ὅτι τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ νὰ καταδείξουν τὴ στρατηγικὴ σημασία τῆς ἱστορίας τῶν συνθηκῶν ἐργασίας γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὅπως καὶ εὐρύτερα γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία.

Ἐνας δεῦτερος τόπος ἐρευνῶν εἶναι ἡ σφαῖρα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως. Γιὰ παράδειγμα: τὸ πρόβλημα τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ θέτει μὲ τὴ σειρά του τὸ ἐρώτημα πῶς διαμορφώνονται οἱ ἀτομικὲς καὶ οἰκογενειακὲς ἀνάγκες, πῶς μετασχηματίζονται σὲ κοινωνικὲς νόρμες καὶ πῶς αὐτὲς μὲ τὴ σειρά τους προσδιορίζουν τὶς ἐργατικὲς διεκδικήσεις. Ἐνα πρόσφορο θέμα γιὰ τὴν ἐξερεύνηση παρόμοιων θεμάτων εἶναι οἱ λαϊκὲς ἐξεγέρσεις. Ὁ Walter Hunecke¹⁰, ἔδειξε ὅτι ἡ ἀνάγκη καὶ οἱ ὑλικὲς στερήσεις δὲν ὀδηγοῦν ἀπὸ μόνες τους στὴ διαμαρτυρία τῶν μαζῶν, ἀλλὰ προσδιορίζονται ἀπὸ πολιτιστικούς καὶ πολιτικὸς ὅρους ποὺ ἀνέλυσε. Οἱ G. Rudé καὶ E.P. Thompson, ὁ πρῶτος στὸ βιβλίο του «Τὸ πλῆθος στὴν Ἱστορία, μιὰ μελέτη τῶν λαϊκῶν ταραχῶν στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία, 1730 - 1848»¹¹ καὶ ὁ δεῦτερος στὸ ἄρθρο του «Ἡ ἠθικὴ οἰκονομία τοῦ ἀγγλικοῦ πλῆθους στὸ 18ο αἰῶνα»¹², ἔδειξαν πῶς ἡ συμπεριφορὰ τῶν μαζῶν καὶ οἱ διεκδικήσεις τους προσδιορίστηκαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀντίληψη ποὺ εἶχαν γιὰ τὶς νόρμες διανομῆς. Ἡ παραβίασή τους ἀπὸ τὶς κυρίαρχες τάξεις προκάλεσε τὴν ἀντίστασή τους. Στὶς ἐξεγέρσεις αὐτὲς οἱ μάζες δὲν ἀπαλλοτριῶναν αὐτὰ ποὺ εἶχαν ἀνάγκη ἀλλὰ ἐπανεγκαθίδρυσαν συμβολικὰ μιὰ κοινωνικὴ τάξη σύμφωνα μὲ τὴ δική τους ἰδέα γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ στὶς σχέσεις παραγωγῆς — κατανάλωσης. Ἰδέες δηλαδὴ ποὺ προσδιορίζονταν ἀπὸ τὴ λαϊκὴ κουλτούρα. Οἱ ἐρευνες αὐτῶν τῶν προβλημάτων, καὶ ὄχι μόνο τῶν ἐξεγέρσεων στὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ, ἔδειξαν ἐπίσης τὴν ἀντίθεση, τὸ πολιτιστικὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴ νοοτροπία τῆς συσσώρευσης τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ σ' αὐτὴν τῆς «ἰσορροπίας ἐργασίας — κατανάλωσης» τῶν κατώτερων τάξεων. Ἡ «ἰσορροπία ἐργασίας — κατανάλωσης» σημαίνει ὅτι ἡ διαθέσιμότητα γιὰ τὴν ἐργασία προσδιορίζεται σ' ἓνα ἰδεατὸ μέσο ἐπίπεδο κατανάλωσης σύμφωνα μὲ τὰ πολιτιστικὰ πρότυπα τῶν μαζῶν καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο, τουλάχιστον γιὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ. Ἡ πορεία αὐτῆς τῆς σχέσης καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῶν καταναλωτικῶν νοοτροπιῶν τῶν μαζῶν μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐκβιομηχάνισης,

10. W. Hunecke, *Arbeitschaft und Industrielle Revolution in Mainland 1859 - 1892*, Göttingen 1978.

11. G. Rudé, *The Crowd in History. A Study in Popular Disorders in France and England 1730 - 1848*, Νέα Ὑόρκη 1964.

12. E. P. Thomson, «The "Moral Economy" of the English Crowd in the 18th Century», *Past and Present*, 50 (1971) 76 - 136.

ὡς διαδικασία ὑποταγῆς τους, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ προκλητικὰ θέματα ἔρευνας καὶ κυρίως γιὰ χῶρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ποὺ βρίσκονται ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ σὲ φάση μετάβασης.

Πῶς ὅμως ἀπὸ τὴν ἰσορροπία κατανάλωσης — ἐργασίας τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς περνᾶμε στὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργασίας μέσω τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ; Ποιὲς ἀλλαγές συμβαίνουν, στὴν σφαῖρα αὐτή, στὶς ἀνάγκες καὶ στὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον τοῦ ἐργάτη; Ποιὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία τῆς οἰκογένειας ποὺ ἀπὸ μονάδα παραγωγῆς καὶ ἱκανοποίησης ἀναγκῶν, μετατρέπεται σὲ ἐργαστήριο ἀναπαραγωγῆς καὶ προετοιμασίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης; Στὴ μελέτη τῶν σχέσεων αὐτῶν ἀφιερώνεται τὸ βιβλίο τῶν Louise Tilly καὶ Joan Scott «Γυναῖκες, ἐργασία καὶ οἰκογένεια»¹³, ὅπου ἐξετάζεται ὁ μετασχηματισμὸς τῶν οἰκογενειακῶν δομῶν. Οἱ δύο συγγραφεῖς δείχνουν π.χ. πῶς οἱ βάρδιες ἐργασίας τροποποιοῦν τὴν καθημερινὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ τῶν ἐργατῶν. Ἀναφορικὰ μὲ τὴ γυναικεῖα ἐργασία οἱ δύο συγγραφεῖς ἀναπτύσσουν τὴ θέση πῶς βοηθώντας στὴν καθημερινὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργασίας τοῦ σύζυγου καὶ τοῦ γιοῦ, ἀποτελεῖ μιὰ προέκταση τῆς ἐργασίας τους ἀπ' τὴν ὁποία ἐξάγεται τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου συνολικά. Ἔτσι μέσα ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν ἐργασιακὴ διαδικασία, θεωροῦν τὴν οἰκογένεια ἐπίσης ὡς ἓνα πεδίο ἀντίθεσης τῶν τάξεων. Οἱ δύο συγγραφεῖς, συνεπικουρούμενες ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς Michelle Perrot¹⁴, «Οἱ ἐργάτες σὲ ἀπεργία: Γαλλία 1871 - 1890», γράφουν ὅτι «ἡ ἐμπειρία ποὺ συμμερίζονταν οἱ ἄντρες καὶ οἱ γυναῖκες τους ἦταν ἡ βάση τῆς μαχητικότητας τῶν κοινοτήτων τῶν ἀθροακωρῶν τοῦ 19ου αἰώνα». Ἔτσι, θεωρεῖται ἀδιανόητο ὅτι μπορεῖ νὰ ξεσπάσει μιὰ οποιαδήποτε ἀπεργία ἐναντία στὴ θέληση τῶν γυναικῶν τῶν ἐργατῶν¹⁵.

Ἡ μελέτη τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν ἐργασία καὶ τὴν οἰκογενειακὴ ἀναπαραγωγὴ εἶναι ἐπίσης ἡ θεματικὴ τοῦ Hartmut Zwahr¹⁶, ὁ ὁποῖος ἔρευνώντας τίς ἐσωτερικὲς δομὲς τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὴ διατήρηση τῆς ἐπαναστατικῆς παράδοσης μέσα ἀπὸ τίς γενιὲς τῶν ἐργατῶν, καταλήγει στὴ θέση ὅτι ἡ πιὸ σημαντικὴ στιγμή γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὅταν οἱ γιοὶ τῶν ἐργατῶν πρέπει νὰ ζήσουν ἀπὸ τὴν πώληση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης καὶ δὲν τοὺς εἶναι δυνατὸ πλέον τὸ πέρασμα στὴ μικροαστικὴ τάξη.

13. J. W. Scott, L. A. Tilly, *Women, Work and Family*, Νέα Ὑόρκη 1978.

14. M. Perrot, *Les ouvriers en grève: France 1871 - 1890*, Παρίσι 1974.

15. Ἡ δράση τῶν γυναικῶν τῶν ἀθροακωρῶν στὴν πρόσφατη μεγάλη ἀπεργία τους στὴν Ἀγγλία (1984) ἐπιβεβαιώνει τὴ θέση αὐτή.

16. H. Zwahr, *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchungen über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution*, Βερολίνο 1978.

Τέλος ἄς δοῦμε ἕναν τρίτο τόπο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὴν ἱστορία τῶν ἀπεργιῶν. Ἄς ἀφήσουμε ἀσχολίαστες τὶς ἔρευνες γύρω ἀπὸ τὴν ποσοτικὴ ἱστορία τῶν ἀπεργιῶν καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴν οἰκονομικὴ συγκυρία, ἐργασίες πλούσιες σὲ πλευρὲς καὶ παραγωγικὲς σὲ συμπέρασματα, γιὰ νὰ ἀναφεροῦμε στὴν παραδειγματικὴ μελέτη τῆς Perrot «Οἱ ἐργάτες σὲ ἀπεργία» ποὺ προαναφέραμε.

Ἡ συγγραφέας, ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀποκάλυψε ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀνέπτυξε στὰ χρόνια τῆς κινητοποίησής της μιὰ μεγάλη ποικιλία οργανωτικῶν δομῶν πάνω σὲ αὐθεντικὲς δημοκρατικὲς βάσεις, χωρὶς τὶς ὁποῖες τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀπεργιῶν θὰ ἦταν ἀδιανόητο σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ὀριζόταν ἀπὸ τὴν ἥττα τῆς Κομμουνίας τοῦ 1871 καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἑνὸς πολιτικοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στὸ βιβλίο της ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ «αὐθόρμητου» ἀποκτᾷ ζωὴ καὶ γίνεται ἀντικείμενο ἔρευνας μὲ τὶς μεθόδους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ Perrot τονίζει ὅτι ἡ ἱστορία τῶν ἀπεργιῶν δὲν ἀρχίζει μὲ τὴν ἐναρξὴ τοῦ ἀπεργιακοῦ ἀγῶνα γιὰτὶ σ' αὐτὸν ἐνσωματώνονται ὅλες οἱ προηγούμενες ἐμπειρίες μετατρέποντας τὴν ἀπεργία σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ στιγμή στὴν πορεία τῆς ταξικῆς πάλης. Στὸ κέντρο παρόμοιων ἐργασιῶν βρίσκεται τὸ πρόβλημα τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν σὲ μιὰ ζωὴ μέσα στὴν ἀπεργία ποὺ φέρνει τοὺς ἐργάτες ἀντιμέτωπους μὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς δομὲς καὶ μεταμορφώνει τὴν ἀπεργία σ' ἕνα πολιτικὸ γεγονός, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ζήτημα τοῦ τρόπου ποὺ μιὰ παρόμοια ἐμπειρία ἐπιδρᾷ μὲ τὴ σειρά της στὴν καθημερινὴ ταξικὴ πάλη.

Φυσικὰ τὰ θέματα καὶ οἱ προσεγγίσεις δὲν μποροῦν νὰ ἐξαντληθοῦν μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς εἰσήγησης. Ἄλλωστε δὲν ἀναφέρθηκαν μελέτες εὐρύτερα γνωστὲς ὡς παραδειγματικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐργατικῆς τάξης¹⁷. Ἐδῶ περιοριστήκαμε νὰ ἀναφεροῦμε σὲ μερικοὺς ἀπ' τοὺς τόπους ἔρευνας γιὰ νὰ δείξουμε α') τὸ στρατηγικὸ τους χαρακτήρα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, β') τὴν πολλαπλότητα τῶν μεθόδων καὶ τὸν διεπιστημονικὸ, πολλὰς φορές, χαρακτήρα τῶν μελετῶν καὶ γ') τὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν πολιτικῶν προθέσεων καὶ τῶν μεθοδολογικῶν προσεγγίσεων καὶ τὴν ἀνάγκη αὐτῆ ἡ σχέση νὰ γίνεται ὅσο τὸ δυνατό διαφανέστερη.

Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἱστορία, μακριὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Τὸ αἶτημα ὅμως εἶναι μιὰ ἱστορία ποὺ δὲν θὰ εἶναι ancilla politicae (ὑπηρετρία τῆς πολιτικῆς) ἀλλὰ θὰ συμβάλει στὴν πολιτικὴ ὡς διαμορφωτικὴ δύναμη. Φυσικὰ ἡ ἀνταλλαγὴ τῆς ὕλης ἀνάμεσα στὴν ἱστορία καὶ τὴν πολιτικὴ δὲν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὴν προσφορά τῆς πρώτης ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς συνθήκες δεκτικότητας ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ δεύτερη.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

17. Π.χ. τοῦ E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο 1963.